

WSPOMNIENIE

PROFESOR ANNA SZYFER (1931–2018)

24 lipca 2018 roku zmarła w Olsztynie ceniona etnolożka i dialektolożka, badaczka kultury ludowej Warmii i Mazur, prof. zw. dr hab. Anna Szyfer. Urodziła się 22 października 1931 roku w podwarszawskich Gołąbkach. Związana była z trzema ośrodkami naukowymi: Warszawą, Olsztynem i Poznaniem.

Okres warszawski trwał od momentu podjęcia studiów do 1967 roku. W 1950 roku rozpoczęła studia polonistyczne na Uniwersytecie Warszawskim, jako specjalizację wybierając dialektologię, której poświęciła swe pierwsze prace naukowe. W 1957 roku obroniła pracę magisterską na kierunku dialektologia. Praca poświęcona była pasterstwu w Tatrach. Oparta była ona, podobnie jak jej cała twórczość naukowa, na badaniach terenowych. Promotorem był wybitny językoznawca prof. Witold Doroszewski.

Po ukończeniu studiów, zgodnie z ówczesnymi wymogami nakazu pracy, krótko pracowała jako nauczycielka w Liceum Ogólnokształcącym w Ostrowi Mazowieckiej. W tym czasie rozpoczęła współpracę z Instytutem Historii Kultury Materialnej, by w latach 1961–1967 związać się z pracownią Dialektologiczną w Zakładzie Językoznawstwa PAN. Wówczas podejmuje systematyczne badania terenowe na Warmii i Mazurach. Z regionem tym związana była przez całe swoje życie zawodowe i prywatne.

Kolejny okres w jej pracy przypada na lata 1967–1984 i związany jest z Olsztynem. Jest zatrudniona w Ośrodku Badań Naukowych (OBN) im. Wojciecha Kętrzyńskiego. Jako kierownik Zakładu Badań nad Współczesnością Warmii i Mazur tworzy dynamiczny zespół składający się z etnografów, socjologów i demografów. W latach 1970–1980 pełni funkcję zastępcy dyrektora ds. naukowych. Jest sekretarzem Komisji Etnograficzno-Socjologicznej. Pełni także funkcję przewodniczącej kolegium redakcyjnego „Olsztyńskich Studiów Socjologiczno-Etnograficznych”.

W 1968 roku odbywa się obrona jej rozprawy doktorskiej pt. „Tradycja astronomiczna i meteorologia ludowa na Warmii, Mazurach i Kurpiach i jej współczesne przeobrażenia”. Drukiem praca ta ukazuje się nakładem OBN w 1971 roku. Promotorem rozprawy doktorskiej była prof. Anna Kutrzeba-Pojnarowa. W 1976 roku na podstawie książki pt. „Przemiany społeczno-kulturowe wsi warmińskiej w latach 1945–1970” (Wydawnictwo OBN, Olsztyn 1971) zdobywa stopień doktora habilitowanego.

Od 1984 roku do końca życia związana jest z Poznaniem. Podejmuje pracę w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Adama Mickiewicza. Pełni tam funkcję kierownika Zakładu Etnologii Polski (do 2000 r.) oraz wicedyrektora Instytutu, który funkcjonuje w strukturze Wydziału Historycznego UAM. Po przejściu na emeryturę pracuje w Wyższej Szkole Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa, gdzie na kierunku kulturoznawstwo prowadzi m.in. zajęcia z etnografii. Tytuł profesora nadzwyczajnego uzyskała w 1987 roku a profesora zwyczajnego w 1993 roku.

Wypromowała 60 magistrów i 8 doktorów. Ich prace oparte były na badaniach terenowych. Jej uniwersyteckie wykłady z „Etnografii Polski” z sympatią wspomniane są przez studentów. O jej pozycji naukowej świadczy m.in. członkostwo w Komitecie Nauk Etnologicznych PAN, Polskim Towarzystwie Ludoznawczym czy też w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk, gdzie w latach 1991-1998 pełniła funkcję przewodniczącej Komisji Etnologicznej. Jest autorką wielu monografii i artykułów naukowych publikowanych w takich czasopismach jak: „Lud”, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie” czy „Rocznik Olsztyński”. W 2016 roku uzyskała nagrodę Oskara Kolberga „Za zasługi dla kultury ludowej”.

W dorobku naukowym prof. Anny Szyfer wyróżnić można cztery główne nurty badawcze. Trzy z nich związane są z regionem Warmii i Mazur:

1. Najwcześniejsze zainteresowania badawcze dotyczą dialektologii, badań nad rokiem obrzędowym, obrzędami rodzinnymi oraz wierzeniami ludowymi (demonologią) głównie ludności rodzimej, tj. Mazurów i Warmiaków. W nawiązaniu do badań terenowych prowadzonych w latach 50-tych i 60-tych na Warmii i Mazurach powstały pierwsze jej publikacje: *Z badań nad tradycyjną wiedzą ludową z zakresu astronomii i meteorologii na wsi mazurskiej i warmińskiej na przełomie XIX i XX wieku* (Komunikaty Warmińsko-Mazurskie, nr 3, 1962, s. 632–641) oraz *Tradycyjne wierzenia i zwyczaje okresu Bożego Narodzenia na Warmii* (Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 4, 1965, s. 569–580). Podsumowaniem tych badań była rozprawa doktorska oraz wspomniana publikacja bazująca na tej pracy. W 1968 roku ukazała się książka pt. *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia Mazurów i Warmiaków* (Wydanie 2 poszerzone ukazało się w 1975 r.). Badania, które były podstawą do analiz, były zakrojone na szeroką skalę. A. Szyfer tak je charakteryzowała, zauważając, iż w ramach współpracy z Ośrodkiem Nadań Naukowych badania te „przeprowadzono wraz z kilkunastoosobowym zespołem studenckim z Warszawy i objęły łącznie ponad 200 wsi. Równocześnie prowadzone są badania korespondencyjne w tym zakresie wśród nauczycielstwa oraz młodzieży liceów pedagogicznych i studiów nauczycielskich na terenie Mazur i Warmii”¹. Badania terenowe prowadzone

¹ A. Szyfer, *Badania nad tradycją kulturową oraz gwarą Mazur i Warmii*, w: *Stan i potrzeby nauk społecznych na Warmii i Mazurach. Referaty z sesji naukowej w Olsztynie 26-27 lutego 1965 r.*, Olsztyn 1966, ss. 61–62.

w tak dużej liczbie miejscowości i z tak dużym zespołem należą obecnie do rzadkości.

2. Kolejny nurt badań dotyczył problematyki małych miast. Koncentrował się on wokół następujących pytań badawczych:

- jak wygląda stopień zachowania i funkcjonowania społeczności lokalnej?
- czy i w jakim stopniu zachowała się kultura tradycyjna?
- jak przebiega proces przemian kulturowych?
- czy i jak społeczność małego miasta i jej kultura oddziałuje na otaczające wsie?
- jakie są perspektywy rozwojowe małego miasta?

Na pytania te, w oparciu o długotrwałe i gruntowne badania terenowe na Mazurach, odpowiedziała A. Szyfer w pracy pt. *Społeczność i kultura małego miasta. Studium na przykładzie Rynu* (Olsztyn 1984). Jak pisała autorka: „Pierwszy etap [badań – A.S.] miał scharakteryzować Ryn do 1945 roku i dotyczył poszukiwań archiwalnych, wskazujących na strukturę ludnościową w różnych okresach historycznych. [...] Drugi etap prac – to gromadzenie materiałów, dotyczących okresu współczesnego miasta – po II wojnie światowej, już po wstrząsie zmieniającym jej strukturę ludnościową i funkcje w mikro- i makrospołeczności”². Współpracownicy A. Szyfer z OBN prowadziły interesujące badania w innych miasteczkach. Dr Halina Murawska-Koprowska badała nową społeczność mazurskiego miasteczka uprzemysłowionego Ruciane Nida a dr Bożena Beba analizowała tradycje drobnomieszczańskie w społeczności lokalnej małomiasteczkowej Lidzbarka Welskiego. Efektem tych badań były monografie autorskie opublikowane w wydawnictwie OBN.

3. Trzeci obszar badawczy dotyczy losów społeczności warmińskiej. Jedną z najczęściej cytowanych prac Anny Szyfer jest monografia pt. *Warmiacy. Studium tożsamości* (Poznań, 1996). Ważnym uzupełnieniem tej przeglądowej pracy jest książka dotycząca wsi Woryty leżącej nieopodal Gietrzwałdu w powiecie olsztyńskim na Warmii. Nosi tytuł: *Jest taka wieś. Typowa czy inna?* (Wągrowiec 2006).

A. Szyfer w swojej monografii o Warmiakach z 1996 roku zwraca uwagę na względność obiektywnych i subiektywnych kryteriów przynależności narodowej. Wyróżnia cztery typy rodzin warmińskich w okresie tuż po zakończeniu II wojny światowej:

- Rodziny utrzymujące warmińską tożsamość kulturową.
- Rodziny związane z ruchem polskim przed II wojną światową o tożsamości polskiej.
- Rodziny indyferentne, bez świadomości.
- Rodziny opowiadające się za niemiecką tożsamością.

² A. Szyfer, *Badania etnograficzne w społecznościach lokalnych małych miast*, w: *Społeczności lokalne i ich przemiany. Materiały z seminarium 10–13 czerwca 1978*, Olsztyn 1980, s. 220.

Zagadnienia te analizowane są w kolejnej książce poświęconej konkretnej wsi, czyli Woryt. Żyjąca tam warmińska społeczność, z racji wieloletniego zamieszkiwania autorki w tej miejscowości, stała się interesującym miejscem do obserwacji i prowadzenia systematycznych badań terenowych. Badaczka była niezwykle zżyta z tą społecznością o czym mogłem się przekonać podczas bytności w jej woryckim domu z czerwonej cegły, gdzie kiedyś mieszkali Warmiacy.

Od szeregu lat utrzymywała kontakty z Instytutem Zachodnim. Była sygnatariuszką „Stanowiska Niezależnego Zespołu Socjologów w sprawie sytuacji ludności rodzimej na Ziemiach Zachodnich i Północnych” z grudnia 1989 roku. Działający przy Instytucie Zachodnim Zespół gromadził grono wybitnych specjalistów. Innym przejawem tej współpracy jest jej opracowanie pt. *Różnorodność dziedzictwa kulturowego grup osadniczych a procesy społeczno-kulturowe na Ziemiach Zachodnich i Północnych (kategoria „światów społecznych” jako narzędzie w badaniach i analizie)*, opublikowanej w pracy zbiorowej pod redakcją autora tych słów a noszącej tytuł *Ślązacy, Mazurzy i Warmiacy – między polskością a niemieckością*. Praca ta ukazała się w wydawnictwie Instytutu Zachodniego w 2008 roku.

4. Ostatnim z godnych wyróżnienia nurtów badawczych A. Szyfer była etnografia Polski. Obok badań na Warmii i Mazurach prowadziła ona badania terenowe na Kurpiowszczyźnie, Spiszu i Orawie czy też na Podlasiu i Śląsku Cieszyńskim. Efektem tych prac jest m.in. książka wydana w Poznaniu w 2005 roku a nosząca tytuł *Ludzie pogranicza. Kulturowe uwarunkowania osobowości*. Problematyce tej poświęcone są kolejne jej książki: *Zapisać w pamięci. Z badań etnografa* (Poznań 2006) oraz *Aktywność kulturalna wsi polskiej, dzisiaj, jutro* (Poznań 2010).

Ostatnią wydaną książką, była pisana w ukochanych Worytach, praca *Kulturowe światy wsi polskiej*, która ukazała się w Poznaniu w 2017 roku.

Anna Szyfer była przede wszystkim badaczem terenowym, często zadawała pytanie „co słychać w terenie?”. Znaczenie badań terenowych było płaszczyzną naszych rozmów w Olsztynie, jak i w Poznaniu, zarówno na gruncie prywatnym, jak i zawodowym.

Podzielaliśmy przekonanie, że prowadzenie badań terenowych przez etnologa czy socjologa jest niezbędnym elementem kształtowania jego tożsamości badawczej, uczy pokory, tolerancji, poszanowania i zrozumienia innych ludzi, postaw i wartości. Jest także prawdziwą szkołą życia. Nasze drogi krzyżowały się wielokrotnie, po raz pierwszy w 1980 roku w Olsztynie³.

Obok pracy naukowej A. Szyfer była aktywna na wielu polach działalności społecznej. Poczynając od 1945 roku działała w ZHP, gdzie m.in. pełniła funkcję

³ O sprawach tych piszę m.in. w rozdziale zatytułowanym *Moja droga do Mazur* pomieszczonym w książce *Dziedzictwo Prus Wschodnich. Socjologiczne i historyczne studia o regionie*, Poznań 2017.

instruktora i członka sztabu „Warmia i Mazury”. Uprawiała taternictwo, była aktywnym członkiem Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich oraz Stowarzyszenia „Woryty”. Na organizowanych w Gietrzwałdzie „Spotkaniach Warmińskich” czytano fragmenty jej prac o Warmii. Po jej śmierci na stronie internetowej Urzędu Gminy w Gietrzwałdzie opublikowano wspomnienie, gdzie czytamy m.in., iż „Pani Anna jest bardzo ciepło wspominana przez sąsiadów dzięki ogromnemu zaangażowaniu w życie wsi”. W jej ostatniej drodze towarzyszyła delegacja przyjaciół z Woryt.

Cieszyła się także uznaniem i przyjaźnią wielu współpracowników i kolegów. Świadczą o tym kolejne jubileuszowe spotkania organizowane przez macierzysty instytut⁴.

Profesor Anna Szyfer była osobą niezwykle życzliwą i wyrozumiałą, szczególnie wobec młodych badaczy. Żywo interesowała się ich sprawami rodzinnymi, zawsze gotowa do pomocy, czym zaskarbiła sobie szczerą wdzięczność wielu osób.

Los i przeznaczenie sprawiły, iż mieszkając od wielu lat w Poznaniu, zmarła w Olsztynie a pochowana została w Warszawie. W ten symboliczny sposób połączyły się w jedno trzy miejsca i ludzie z którymi była „serdecznie związana”.

Andrzej Sakson

⁴ Przejawem szacunku i sympatii są m.in. *Szkice etnograficzne dedykowane profesor Annie Szyfer*, red. A. Brenzc, Poznańskie Studia Etnograficzne, t. 5, Poznań 2002. Natomiast Anna Weronika Brzezińska i Agnieszka Chwieduk są autorkami interesującego tekstu pt. *Anna Szyfer o rzeczach ważnych, których można się nauczyć od pani profesor*, *Twórczość Ludowa*, nr 3/4, 2012.